

Історія України та етнічна будова її людності: взаємна зумовленість розвитку в ХХ столітті (національний та загальносвітовий виміри)



Автор: Чирков Олег
науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Руйнівний вплив геноциду-голодомору на етнічну будову людності України є національною особливістю, а світові війни, криза комунізму, розпад світової соціалістичної системи й СРСР впливали на етнічні конструкції багатьох країн. Українська історія ХХ ст. не лише зумовлювала розвиток етнічної будови людності України, але й сама залежала від розвитку етнічної конструкції України. Така взаємна зумовленість характерна, певно, не лише для ХХ ст. Сучасне етноструктурне і загальне суспільне роздвоєння України є наслідком тривалого історичного розвитку, в якому визначальне значення мали (в межах ХХ ст.): національно-визвольна боротьба 1917–1920 років, голодомор 1932–1933 років, Друга світова війна 1939–1945 років.

Ключові слова: Україна, людність (населення), етнічна будова (етнічна структура), розвиток, історія, українознавство, голодомор-геноцид, етноцид, голокост, війна, асиміляція, частка, питома вага.

История Украины и этническая структура ее населения: взаимная обусловленность развития в ХХ веке (национальное и всемирное измерения)

Разрушающее влияние геноцида-голодомора на этническую структуру населения Украины является национальной особенностью, а мировые войны, кризис коммунизма, распад мировой социалистической системы и СССР влияли на этническую структуру населения многих стран. Украинская история ХХ в. не только обуславливала развитие этнической структуры населения Украины, но и сама зависела от развития этнической конструкции Украины. Такая взаимная обусловленность характерна, вероятно, не только для ХХ в. Современная этноструктурная и общая социальная раздвоенность Украины является следствием длительного исторического развития, в котором определяющее значение имели (в пределах ХХ в.): национально-освободительная борьба 1917–1920 годов, голодомор 1932–1933 годов, Вторая мировая война 1939–1945 годов.

Ключевые слова: Украина, население, этническая структура, развитие, история, украинознавство, голодомор-геноцид, этноцид, холокост, война, ассимиляция, часть, удельный вес.

History of Ukraine and ethnical structure of its humaneness: mutual determination of development in XX century (National and worldwide dimensions)

Destructive influence of genocide-famishment on ethnical structure of Ukrainian humaneness is national peculiarity and world wars, crisis of communism, downfall of world socialist system and USSR affected on ethnical constructions of many countries. Ukrainian history of XX century not only caused development of Ukraine humaneness structure but also depended on development of Ukraine ethnical construction. Such mutual determination is characteristic positively not only for

XX century. Modern ethnical structural and general bifurcation of Ukraine is result of durable historical development where national liberation struggle of 1917–1920, famishment of 1932–1933, II World war of 1939–1945 had determinant meaning (within limits of XX century).

Key words: Ukraine, humaneness (population), ethnical structure, development, history, Ukrainoznavstvo, genocide-famishment, ethnocide, Holocaust, war, assimilation, part, specific weight.

Історія України та етнічна будова її людності: взаємна зумовленість розвитку в XX столітті (національний та загальносвітовий виміри)

Вивчення розвитку етнічної конструкції української нації є важливим напрямком українознавства, в якому використовуються історичні, етнологічні, соціологічні, демографічні, статистичні, географічні, політологічні, культурологічні, антропологічні та інші знання. Результати вивчення відділом української етнології ННДІ українознавства розвитку етнічної будови людності України у XX ст. представлено у періодичних виданнях Інституту (Див. у списку літератури № 55, 56, 60.) та в інших виданнях (Див. у списку літератури № 1, 57–59, 61, 62, 64, 65–67.). У цій статті наведено результати вивчення зв'язку суспільно-історичного розвитку України та розвитку етнічної будови її людності. Дослідження здійснено на виконання держбюджетної теми «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці у світовій цивілізації і культурі» (керівник – доктор філологічних наук, професор П.П. Кононенко). Періодизація розвитку етнічної будови української людності у XX ст. (Див. у списку літератури № 63.) добре відбиває його зумовленість історичними чинниками. Та не лише власне українська історія зумовлювала саме такий розвиток етнічної будови людності України, але й історія сусідніх країн, країн Західної Європи і загалом – світова (всесвітня). Адже визначальні для розвитку етнічної будови української людності історичні події часто мали не національний український вимір, а регіональний, континентальний, світовий. Через це у розвитку етнічної будови людності України і багатьох інших країн (насамперед сусідніх європейських) простежуються спільні риси і синхронні зміни, зокрема, виділяються хронологічно однакові або ж близькі періоди. Серед регіональних, європейських, континентальних і загальносвітових історичних подій, що суттєво вплинули на розвиток етнічної будови української людності, назвемо найбільш вагомі (перелік подано у хронологічному порядку):

1. Інтенсивний розвиток капіталістичних відносин і промислового виробництва, що відбувався на територіях багатьох сучасних країн наприкінці XIX – на початку XX ст. Це супроводжувалося посиленням міграційного обміну, що працював на зростання рівня етнічної мозаїчності української людності.
2. Перша світова війна мала наслідком демографічні втрати України, насамперед серед рядового складу військових, де частка етнічних українців була порівняно велика, активізацію міграції, зокрема етнічної, за певними напрямками.
3. Розпад Російської та Австро-Угорської імперій та утворення групи нових країн; розподіл української людності між 4 сусідніми країнами. Вплив цих історичних подій на етнічну будову української людності полягав насамперед у зміні політично-правового статусу етнічних українців і всієї української нації, переселенні з України відчужених часток певних етнічних груп, створенні соціальної інфраструктури відтворення етнічності корінних народів і групи найчисельніших етнічних меншин. Загалом це сприяло зростанню частки етнічних українців на більшій частині національної території – в межах СРСР. Важливим, з погляду впливу на тогочасний і подальший розвиток етнічної будови людності, було посилення етнічної та національної консолідації української людності; державно-політичне окреслення української національної території. Ці історичні події в такому ж напрямку вплинули на етнічні системи багатьох інших країн регіону.
4. Друга світова війна потужно вплинула на етнічну конструкцію України і на її територіальне оформлення, як і на інші країни Європи. Проте в Україні багатоетнічна

меншість стала переважно одноетнічною –російською – і сумарно небагато втратила, а в європейських країнах (серед них на сучасній території сусідніх – Білорусі, Литви, Болгарії, Румунії, і на колишніх теренах Югославії) зменшилася етнічна мозаїчність, в Угорщині, Польщі, Німеччині, Австрії одноетнічність людності досягла високого рівня. Зменшення питомої ваги етнічних груп євреїв, німців, поляків було проявом загальноєвропейської тенденції. А зменшення частки кримських татар стоїть в одному ряду з депортаціями інших народів, чисельно невеликих порівняно з українцями.

5. Розпад після Другої світової війни колоніальної системи економічно розвинених країн (так званих «капіталістичних») та перетворення колоній на нові самостійні нації-держави. Це призвело до осідання вихідців переважно з країн Африки, Західної й Південної Азії в Україні (УРСР) та утворення невеличких, проте помітних кількісно і візуально етнічних груп. Бо расові риси тих переселенців виразно відрізнялися від традиційного для України українського антропологічного типу і подібних до нього сусідніх типів. Стрімко збільшилися частки негроїдів, мулатів, південних монголоїдів, американоїдів та метисів у расовій будові української людності. Тобто національно-визвольний рух народів Азії, Африки й Латинської Америки мав наслідком появу в Україні екзотичних етнічних груп.

6. Криза комунізму і розпад «світової соціалістичної системи» і СРСР наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

У колишніх соціалістичних країнах відбулися зміни в природному, територіальному, соціальному й етнічному русі людності. Головним якісним етноструктурним зрушенням була зміна статусу етнічних українців та етнічної групи росіян України. Російська етнічна група на території України сформувалася як територіальна частина панівного російського етносу – чисельно найбільшого в Російській імперії (близько половини всієї людності) та в СРСР, провідного в політичному, економічному, культурному, науковому житті всієї імперії (Росії-СРСР), у тому числі в межах підконтрольної їй частини України (від 1945 р. на всій сучасній території України). Привілейоване становище російської етнічної групи в Україні в умовах СРСР та Російської імперії (крім іншого) стимулювало поширення російських етнічних рис на етнічну більшість в межах української етнічної території – на український етнос і на етнічні групи, представлені в Україні. Зміна статусу УРСР на суверенну, незалежну країну автоматично знизила правовий і загальний соціальний статус російської етнічної групи до рівня звичайної етнічної меншості (за українським законодавством – «національної меншини»), а статус етнічних українців підняла до максимально можливого, отже, урівняла з етнічними росіянами Російської Федерації, з етнічними німцями Німеччини, англійцями Великої Британії, етнічними французами Франції тощо.

В Україні занепад комунізму і розпад СРСР супроводжувалися і призвели до хвилі етнічної міграції та заробітчанської у зовнішніх міграційних потоках – виїзд євреїв, росіян та «російськомовних», повернення другого корінного українського етносу – кримських татар (що були депортовані), повернення етнічних українців з різних частин СРСР; швидкого поглиблення демографічної кризи (насамперед серед міської людності індустріальних районів, де зосереджені етнічні росіяни і мовно-культурно поросійщені українці); зміни етносоціальної будови на середніх щаблях соціальної драбини на користь етнічних українців і прихід до влади в Україні етнічних українців на всіх її рівнях.

До переліку міжнародних історичних чинників можна додати певні загальносвітові тенденції політичної, демографічної, міграційної й етнічної історій людства, що виразно проявилися у ХХ ст. і були вагомими чинниками етноструктурних змін у світі і, зокрема, в Україні:

1. Розпад монархій, імперій та утворення національних країн з найрізноманітнішими етнічними системами (країн сьогодні близько 200, етносів на порядок більше).
2. Зближення у просторі етнічних меж і державних кордонів у Європі і загалом на планеті.
3. Демократизація країн і загалом людського суспільства (відносини між етнічною більшістю й етнічними меншостями унормовуються на нових засадах).
4. Неодночасність початку й завершення демографічного переходу серед європейських народів і народів Азії, Африки й Латинської Америки. Початок звуженого чи простого демографічного відтворення більшості народів Європи («старіння» європейських націй, міграційний доплив з інших країн, що мали надлишкові трудові ресурси, зокрема, з таких:

Туреччина, Пакистан, Індія, арабські країни Азії й Африки, Афганістан).
5. Обмеження зовнішньої міграції в СРСР та країнах «соціалістичного табору» (адміністративно-політична консервація етнічних структур на час панування певного режиму).

6. Уніфікація, стандартизація, інтернаціоналізація, зменшення самобутності матеріальної й духовної культури народів, професіоналізація і комерціалізація культури, інформатизація та глобалізація, певне витіснення етнічності зі сфери матеріальної й духовної культури.

7. Мовна і культурна асиміляція, а також цілковита етнічна асиміляція народів або певних їх територіальних чи соціальних частин (серед європейських народів, наприклад: ірландці, валлони, фламандці, білоруси, мордва, карели, українці, чуваші, марійці, осетини тощо). Головною відмінністю України від решти націй, у сенсі впливу суспільно-історичного розвитку на етнічну будову людності, є те, що інші країни не зазнали геноциду-голодомору. Зупинимося на цьому історичному чиннику докладніше і розглянемо його вплив на етнічну будову людності України післяголодоморної і сучасної. У ХХ ст. щодо української нації (в межах УРСР) та українського етносу (в межах РРФСР) активно здійснювалася політика геноциду й етноциду. Ознаки геноциду мають дії фашистського режиму на окупованих територіях СРСР (стосовно євреїв, українців, білорусів, росіян, циган та ін.), російської комуністичної влади (стосовно українців, кримських татар, українських німців, українських поляків та ін.). Руйнування ззовні за часів Леніна – Сталіна соціальної й політичної будови українського етносу перервало природний суспільно-історичний поступ українства й ускладнило біологічне відтворення української популяції та етнічне відтворення українського етносу на багато десятиліть. Іншоетнічні групи, що мешкали на українській етнічній території, також різною мірою постраждали від голодомору.

Нерозривно пов'язане з голодомором українців цілеспрямоване знищення української національної еліти. Застосовувану щодо українців СРСР політику геноциду треба розглядати системно, комплексно, у зв'язку з іншими організованими державою діями, з метою фізичного й духовного знищення українського етносу: расовою дискримінацією (у міжнародному праві вона охоплює і дискримінацію за етнічними ознаками); переслідуванням за віросповідання й конфесійну належність (заборона чи утиски певних українських конфесій), за мову (випадки заборон вживати будь-яку мову, крім російської, у Збройних силах СРСР), за політичні переконання (притягнення до кримінальної відповідальності за «буржуазний націоналізм», «антирадянську агітацію і пропаганду» за сфабрикованими звинуваченнями); заохоченням громадян до змішаних з росіянами шлюбів; організацією міграційного перемішування народів СРСР; всеохоплюючими систематичними заходами, спрямованими на вільне володіння російською мовою всіма українцями, на їх акультурацію й мовну асиміляцію; спрямованим на формування комплексу національної неповноцінності впливом на історичну свідомість народу; антиукраїнським «промиванням і вправлянням мізків» у закладах освіти й виховання тощо. Заперечувалося існування українського народу, він оголошувався неісторичним, нездатним до державної самоорганізації, неавтохтонним і некорінним (прийшлим у Подніпров'я з Прикарпаття), частиною росіян, зіпсованою спольщенням, молодшим братом «великого російського народу». Українська культура представлялася селянською, сільською та буржуазно-націоналістичною, яка повинна поступитися пролетарській міській інтернаціональній, тобто російській культурі. Науковий комунізм вчив, що етноси і нації неодмінно зникнуть. А політика КПРС була спрямована на знищення провідних верств українського народу, створення вірнопідданого прошарку, що не переймається долею свого народу, ліквідацію етнічних відмінностей між українцями й росіянами шляхом відмови українців від духовних надбань попередніх поколінь та запозиченням російських етнічних рис.

Політика геноциду у 1932–1933 роках була застосована московським керівництвом і на українській етнічній території в Російській Федерації, прилеглий до УРСР (але підпорядкованій при визначенні кордону між УРСР та РРФСР у 1920-х роках, незважаючи на бажання місцевих людей і тодішнього українського керівництва у Харкові, саме Росії), і на

території численних українських етнічних островів (анклавів). Через виселення, голод, дискримінацію українців за мовною ознакою та культурною належністю, переривання освітньої й культурної підтримки українства з боку УРСР чисельність етнічних українців катастрофічно зменшилася тоді (до 20 разів) у східній частині етнічно українських земель і не відновилася до сьогодні (на Кубані, Донщині, Ставропольщині, Нижньому Поволжі, в центрально-чорноземних областях Росії). Відповідно зменшилася й питома вага українців, а етнічних росіян – зросла. Абсолютну більшість українці зберегли лише в межах відносно невеликих районів, переважно розірваних між собою і відокремлених територіально від основного етнічного масиву, що зберігся в Україні (тобто в етнічних анклавах). Але і там відтворюватися з питомо українськими етнічними рисами, не зазнаючи російщення, вже не було можливості в умовах Російської Федерації після 1933 р.

До українських подій 1932–1933 років нині вживають, крім геноциду, інші терміни: «голодомор» (найчастіше), «голод», «терор голодом», «голокост», «голод-геноцид», «голод-голокост», в усному мовленні – «голодовка». Термін «голодомор» поширився вже в багатьох країнах, він відповідає історичним реаліям і сутності геноциду. Решта перелічених термінів не відображають сутності історичної події. «Голод», «голодовка» і «терор голодом» позначають лише певні сторони геноциду-голодомору українців, а «голокост» (холокост) позначає вбивство спаленням і відображає геноцид щодо євреїв у часи Другої світової війни. Голодомор українців і голокост євреїв є різновидами геноциду. Обидва ці геноциди відбувалися у ХХ ст. на території України, українська нація єдина в світі, що постраждала від обох цих геноцидів.

Зазвичай здійснення політики геноциду не бажають визнавати ні ті, що її здійснювали, ні ті, що є їхніми правонаступниками, нащадками. Знищення упродовж 1932–1933 років значної частини українського народу і створення перешкод для його подальшого відтворення в демографічному, етнокультурному, соціально-економічному сенсах довго замовчувалося в СРСР. Лише по смерті Сталіна, в часи так званої «хрущовської відлиги», відкрито заговорили про існування голоду. Тоді радянські історики змогли ознайомитися з працями зарубіжних дослідників, що висвітлювали аграрну історію і колективізацію в СРСР, зокрема й голодомор, не з позицій російського наукового комунізму (М.Воліна, Р.У.Девіса, М.Левіна, Ш.Мерля, Ж.Мока, М.Оже-Лярібе, Т.Шаніна, Н.Ясного). Проте глибоке, об'єктивне осмислення подій 1932–1933 років почало приходити в усі верстви українського суспільства лише в процесі демократизації СРСР – у 2-ій половині 1980-х років – і триває досі. Серед зарубіжних дослідників великий внесок у міжнародну обізнаність з геноцидом-голодомором українців 1932–1933 років зробили Джеймс Мейс та Роберт Конквест. Їхня діяльність і праці 1980-х років стали відомі спочатку в Америці і Європі, потім – широким верствам української нації в часи її суверенізації та становлення політичної незалежності. У наш час триває процес міжнародного визнання голодомору 1932–1933 років актом геноциду стосовно українців. Саме таку історичну й правову кваліфікацію тих подій дала Верховна Рада України, підтримали, незважаючи на потужну протидію Росії, більше двох десятків країн. Замовчування та заперечення проявів геноциду стосовно українців є давньою практикою не лише народовбивців, але й багатьох суб'єктів політики, безпосередньо до нього не причетних. Та хоч повільно, але ця ситуація змінюється.

Морення голодом людей у європейській частині СРСР 1932–1933 років мало незаперечне вибіркоче спрямування, яке проявилось щодо певних великих соціальних груп:

1. Національне, державно-політичне спрямування – нищення української «соціалістичної» нації. Тобто нищення людності підсоветської України, яка складалася з етнічних українців та етнічних груп інших етносів, нищення трудового ресурсу й економічного потенціалу УРСР для усунення єдиного реального конкурента РРФСР (у цьому ряду підпорядкування Стародубщини і східної частини української етнічної території РРФСР та підпорядкування Берестейщини БРСР у 1939 р.).
2. Етнічне спрямування – нищення етнічних українців СРСР, у т.ч. у кубанських, донських, поволзьких районах та в Східній Слобожанщині.
3. Соціально-класове спрямування – нищення селянства.
4. Соціально-економічне спрямування – нищення хліборобів.

5. Соціально-політичне спрямування – нищення соціальної бази для політичної конкуренції в СРСР.

6. Іміджеве – руйнування у свідомості громадян СРСР образу України – багатого, хлібного краю, а українця – як гарного господаря-землероба.

7. Морально-психологічне – «мораль, цінності, соціальні норми, співчуття, життя людини, людські права нічого не варті. Цінність людського життя для КПРС можна передати таким гаслом (рос.): «зазря умирай, но тупой приказ партии исполняй». Якщо поєднаємо усі ці спрямування на географічній мапі, тоді побачимо, що голодний мор 1932–1933 років дуже близький територіально з етнічною територією українців у межах СРСР (територія УРСР та група областей РРФСР). Якщо поєднаємо усі ці спрямування на етносоціальной структурі суспільства, тоді побачимо, що голодний мор 1932–1933 років знищував найчисельнішу соціальну страту (групу) українства.

Якщо поєднаємо усі ці спрямування на етнодемографічній моделі суспільства, тоді побачимо, що голодний мор 1932–1933 років знищував переважно етнічних українців усіх вікових груп, але насамперед дітей. Лише у розвитку етнічної будови людності Казахстану є подібний до геноциду українців історичний чинник, що призвів до швидкого суттєвого зменшення чисельності етнічних казахів у Казахстані та їхньої питомої ваги серед всієї людності. Проте зменшення частки казахів сталося тоді не лише через вимирання, але й через масову втечу за кордон СРСР і в інші райони СРСР (чого не могли зробити українці через добре організовану охорону кордонів і контроль за пересуванням). Тисячолітні традиції осілого землеробства та кочового тваринництва також впливали на відмінності моделей поведінки під час голоду. Крім цього, наслідки голодомору для сучасної незалежної України і сучасного незалежного Казахстану також мають різну суспільно-історичну глибину. Українська нація, на відміну від казахської, була понівечена ще двома світовими війнами на її території, а також потужними перетворюючими етнічними процесами, уподібненням етнічно і расово близькому народу – росіянам. Етнічну асиміляцію казахів росіянами важко здійснити через досить велику мовну, расову, культурну відстань між ними. І в 2-ій половині ХХ ст., і в наші дні демографічне відтворення етнічних казахів відбувається незрівнянно краще, ніж етнічних українців, і в розрізі територій України й Казахстану, і по всіх теренах колишнього СРСР. Питома вага етнічних казахів серед всієї людності Казахстану неухильно зростає вже не один десяток років.

Геноцид-голодомор українців 1932–1933 років потужно вплинув на моральний, психічний, світоглядний, ідеологічний, культурний, економічний, демографічний стан українського етносу в СРСР та всієї «соціалістичної» української нації. Це значною мірою визначило українські національні особливості суспільно-історичного поступу українства (як постгеноцидного суспільства) на багато наступних десятиліть і добре відчувається й сьогодні.

Безпосередній вплив голодомору 1932–1933 років на тогочасну етнічну будову людності України проявився таким чином:

1) у швидкому зменшенні питомої ваги (частки) етнічних українців; осіб, що вважають українську мову своєю рідною; осіб, що виховані в українській культурі і були її носіями;
2) зменшенні сумарної чисельності мовно, культурно, етнічно незросійщеної частини етнічних груп тогочасних «національних меншин»;
3) у стрімкому збільшенні питомої ваги етнічних росіян в УРСР та в прилеглих областях РРФСР, де розселені етнічні українці.

Крім прямих демографічних втрат, були ще й непрямі (не народжені через геноцид діти), наслідки яких, через масовість явища, також суттєво вплинули на перебіг демографічного відтворення етнічних українців в СРСР і всієї української нації відтоді до цього часу. Сучасна етнічна будова української людності має саме такий вигляд, великою мірою через голодомор-геноцид 1932–1933 років.

Різнобій у трактуванні геноциду спонукає шукати інші терміни для позначення реалій української історії. Одним з таких термінів є «етноцид», який розуміють як дії, спрямовані на

свідоме знищення етнічних спільнот. Узгодженого міжнародного визначення етноциду немає. Оскільки геноцид часто тлумачать вузько, його відрізняють від етноциду не лише за об'єктом, на який спрямовані зусилля на знищення, а й за способом реалізації. Міркують так: коли знищення етнічної спільноти намагаються досягти шляхом фізичного винищення – це геноцид, а коли шляхом «комплексу заходів по зруйнуванню системних зв'язків усередині народу, підштовхуючи його представників до переходу в іншу етнічну якість», – це етноцид. Насправді ж через геноцид стосовно етнічної спільноти (групи), крім фізичної загибелі спільноти чи її частини, може відбуватися і її етнічна асиміляція. Асиміляційні етнічні процеси бувають довготривалим наслідком порівняно нетривалого періоду фізичного знищення спільноти (групи).

Одним з наслідків геноциду-голодомору 1932–1933 років була стрімка зміна етнічної самосвідомості тих українців, що мешкали на українських етнічних теренах у прилеглих до УРСР регіонах РРФСР – в сучасних Брянській, Курській, Білгородській, Воронежській, Ростовській, Волгоградській, Саратовській областях, а також у Краснодарському та Ставропольському краях. Цьому посприяло також згортання заходів, спрямованих на відтворення в молодих поколіннях українських етнічних рис (у сфері освіти, культури, інформації тощо).

Стосовно етнічних українців етноцид здійснювався тривалий час. Упродовж ХХ ст. наймасовішими наслідками етноциду українців було таке:

- 1) у період 1929–1987 років – уневиразнення, «розмивання», «затуманення» етнічної самосвідомості, так зване «зближення» її з російською в усіх територіальних і соціальних групах українців СРСР (це явище часто називають невдалим, з етнологічного й українознавчого поглядів, терміном «денаціоналізація»);
- 2) перетворення (трансформація) великої частини українців на етнічних росіян;
- 3) перетворення значної частини українців на поляків;
- 4) перетворення певних частин територіальних груп українців на румунів (Добруджа, Південна Буковина, Мараморощина), словаків (Східна Словаччина), білорусів (Берестейщина), угорців.

Наприкінці 1980-х років почали формуватися умови для припинення етноциду. Відтоді певна частина колишніх етнічних українців, перетворених (та частково перетворених) на інші етноси, повернулася до лона українського етносу. Проте процес цей, складний і довготривалий, потребує розумної, науково обґрунтованої, узгодженої і послідовної політики усіх провідних політичних сил України у співпраці з владою Росії, Польщі, Румунії, Словаччини, Білорусі. Національна еліта, на жаль, не спромоглася прийти до влади і контролювати етнічні, демографічні, міграційні, інформаційні та інші процеси в українських національних інтересах, а пануюча в умовах незалежності верства такого завдання перед собою не ставить.

Порівняння головних рис розвитку етнічних будов людності України та сусідніх країн показує, що подібність спостерігається з розвитком етнічних будов людності більшості країн (в їхніх сучасних межах) центральної, східної й південної частин Європи, а найбільша – з розвитком етнічної будови людності Білорусі.

Але й етнічна будова української людності суттєво впливала на загальноісторичний розвиток українського суспільства, на перебіг конкретних історичних подій і прийняття важливих політичних рішень. Найбільш помітним цей вплив був у часи, коли етнічні складові України ставали активними суб'єктами політики, та тоді, коли уряди країн застосовували щодо них дієву протилежно спрямовану політику. Розвиток етнічної будови української людності не лише залежав від європейських чи загальносвітових історичних подій, але й сам впливав на загальноісторичний поступ людства. Оскільки головні етнічні складники української нації в ХХ ст. (етнічні українці, євреї, росіяни, поляки, німці, кримські татари, румуни, болгары, греки, угорці тощо) були активними суб'єктами всесвітньої історії. Українська етнічна більшість була у ХХ ст. підставою для утворення нової суверенної національної держави і рушієм цього процесу. Межі української етнічної території були підставою для визначення національної території у 1917–1920 роках, у 1939–1940 роках, у 1945 р., а також у 1991 р. (опосередковано).

У результатах голосування по референдуму на підтримку Акта проголошення України незалежною, по виборах до Верховної Ради України, Президента України етнічна будова людності областей і виборчих округів виразно відбивалася. Це засвідчує індекс кореляції між кількістю голосів «за» чи «проти» та часткою певної етнічної складової серед людності (відповідно і серед виборців). В умовах демократії етнічна більшість (українці) визначає внутрішню і зовнішню політику України. Наявність кримських татар природно породжувала боротьбу за незалежність Криму і є тепер одним із чинників існування територіального автономного утворення в унітарній Україні – Республіки Крим. Сучасна кількісно велика російська етнічна група і поросійщені частини етнічних українців та інших етнічних груп є етнокультурним ґрунтом світоглядного роздвоєння сучасної України, безглузлого, смертельно небезпечного політичного протистояння, прагнення демонтувати важливі для українського націєвідтворення державні й громадські інституції, прив'язати міцніше до Росії тощо. Міграція етнічно української та іншоетнічної людності з території України до Європи, Америки, Азії та Австралії, євреїв до Ізраїлю відбувалася і відбувається сьогодні в руслі загальносвітового історичного процесу. Асиміляційні процеси в Україні також є частиною загальносвітових тенденцій, лише напрямки асиміляції різні. Розвиток етнічної будови української людності упродовж ХХ ст. визначався всією сукупністю різноманітних політичних, економічних, демографічних, міграційних, культурних, соціокультурних, ідеологічних, психічних, моральних, інформаційних та інших чинників, які в різні історичні часи діяли по-різному. При відсутності суверенітету української нації політичні рішення, що приймалися зовнішніми суб'єктами політики й суспільно-історичного розвитку, зробили величезний вплив на розвиток етнічної будови людності України. Доля етнічних українців України та іншоетнічних груп вирішувалася у Москві, Берліні, Варшаві, Бухаресті, Будапешті, Празі, нерідко це робилося вузьким колом державних лідерів. Головні риси сучасної етнічної будови людності України продовжують вправно і порівняно легко використовувати для гальмування суспільно-історичного поступу української нації певні «гравці». Сучасне етноструктурне і загальне суспільне роздвоєння України є наслідком попереднього історичного розвитку, в якому визначальними історичними подіями були: національно-визвольна боротьба 1917–1920 років, голодомор 1932–1933 років, Друга світова війна 1939–1945 років. Руйнівний вплив голодомору на етнічну будову людності України є національною особливістю, а світові війни, криза комунізму, розпад світової соціалістичної системи й СРСР впливали на етнічні будови людності багатьох країн. З наведених причинно-наслідкових зв'язків бачимо, що українська історія ХХ ст. не лише зумовлювала розвиток етнічної будови людності, але й сама залежала від етнічної конструкції України. Така взаємна зумовленість характерна і для сьогоднішнього дня, і, певно, для давніших часів. Етнічна будова української людності є вагомим історичним чинником. Вивчення її розвитку необхідне для пізнання минулого України й українства, для розуміння сучасних проблем і одержання бажаного для українців майбутнього.

Література

1. Чирков О. Розділ V. Етнічна будова людності України та її територіальних частин // Україна – Етнос: Збірник наукових праць з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / НДІУ; Авт.: Фігурний Ю.С. та ін. – К., 2006. – С. 121–177.
2. Борисенко В.П. Міф про поліетнічність України // Пам'ять століть. – К., 2002. – №1. – С. 3–7.
3. Борисенко В.П. Міфологізація проблем дерусифікації в Україні // ЕІНСС. – Вип.11. – К., 2001. – С. 4–11.
4. Винниченко І.І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. – К.: Рада, 1994. – 126 с.
5. Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків. – К.; Нью-Йорк: М.П.Коць, 2000. – 533,

- [1] с.
6. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
 7. Джаман В.О. Етнічна структура населення України: територіальні відміни, динаміка // Наукові записки Вінницького держ. пед. університету. – Серія: Географія. – Вінниця, 2006. – № 11. – С. 90–96.
 8. Дзюба І.М. Інтернаціоналізм чи русифікація. – К.: КМ Academia, 1998. – 276 с.
 9. Діак І.В. Українське відродження чи нова русифікація?: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. – К.: Гранослов, 2000. – 304 с.
 10. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів: Літопис; ВЦ ЛНУ, 2006. – 490 с.
 11. Електронний архів голодомору: <http://www.archives.gov.ua/>
 12. Етно-національна структура українського суспільства: Довідник / Євтух В.Б. та ін. – К.: Наук. думка, 2004. – 342 с.
 13. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Аза А.О. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: Навч. посіб. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 58 с.
 14. Зарецький О. Офіційний та альтернативний дискурси. 1950–80-ті роки в УРСР. – К.: Інститут української мови НАН України, 2008. – 440 с.
 15. Заставний Ф.Д. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. (результати, аналіз, оцінка). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 57 с.
 16. Заставний Ф.Д. Населення України. – Львів: Край, Просвіта, 1993. – 224 с.
 17. Заставний Ф.Д. Українські етнічні землі. – Львів: Світ, 1993. – 176 с.: іл.
 18. Ідзьо В. М.С.Грушевський про українське питання у Росії в період I російської буржуазно-демократичної революції 1905–1907 років // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 64–68.
 19. Історія українознавства: Навч. посіб. / П.П.Кононенко, Л.К.Токар, О.Г.Бажан та ін.; За ред. П.П.Кононенка. – К.: Академвидав, 2011. – 512 с.
 20. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки). – К.: Наук. думка, 1991. – 96 с.
 21. Колісник В.П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти: Монографія. – Харків: Фоліо, 2003. – 240 с.
 22. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К.: Міленіум, 2005. – 358 с.
 23. Кононенко П.П. Українознавство. – К., 1996. – 384 с.
 24. Кононенко П.П. Українська національна ідея: проблема методології. – К.: НДІУ, 2008. – 152 с.
 25. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: генеза і перспективи. – Обухів, 2003. – 519 с.
 26. Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз). Автореф. дис... д-ра соціол. наук: 22.00.04 / НАН України; Інститут соціології. – К., 2005. – 31 с.
 27. Крисаченко В.С. Етнічна структура українського суспільства // Крисаченко В.С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри: Монографія. – К.: НІСД, 2005. – 368 с.: іл.
 28. Кубійович В. Географія України і суміжних земель. – Краків–Львів: Українське видавництво, 1943. – 517 с.
 29. Культурне відродження в Україні. – Львів: Астериск, 1993. – 222 с.
 30. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с.
 31. Лаврів П.І. Історія Південно-Східньої України. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1996. – 208 с.
 32. Лук'яненко Л. Маршал Жуков і українці у II світовій війні (відповідь генералу Іщенко). – 2-ге вид. – К.: Свенас, 2000. – 40 с.
 33. Малиновська О. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні. – К.: НІСД, 1997.

- 68 с. – №3.3: Соціальні стратегії.
34. Мусієнко О. Український етноцид. – К.: Вид-во «Рада», 1994. – 117 с.
 35. Наулко В. Український етнос у часі і просторі // Берегиня. – 1992. – №1. – С. 15–26.
 36. Наулко В.И. Развитие межэтнических связей на Украине (историко-этнографический очерк). – К.: Наук. думка, 1975. – 276 с.
 37. Наулко В.І. Динаміка етнічного складу населення України в ХХ столітті // Український географічний журнал. – 1997. – № 2. – С.17–22.
 38. Націоналізм: Антологія. – 2-ге вид. / Упоряд.: О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – xlv + 684 с.
 39. Національні меншини України: історія та сучасність: науково-довідкове вид. / МАУП; Упоряд.: І.Винниченко, Р.Марценюк. – К.: МАУП, 2006. – 252 с.
 40. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: У 2 ч. / Упоряд.: І. О. Кресіна та ін.; за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. I. – 583 с., Ч. 2. – 704 с.
 41. Недюха М.П. Україна як масове суспільство: засоби ідентифікації // Зб. наук. праць НДІУ. – К., 2007. – Т. XVI. – С. 109–115.
 42. Пашина Н.П. Формирование этноструктуры Донбасса в контексте социально-экономических преобразований края пореформенного периода (1861–1900): Дис... канд. ист. наук: специальность 07.00.01. – история Украины. – К., 1997. – 212 с.
 43. Попович М.В. Нарис історії культури України. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.: іл.
 44. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті. Історіографічний нарис. – К.: Полюс, 2000. – 447 с.
 45. Романцов В.О. Український етнос: на одвічних землях та за їхніми межами (XVIII–XX століття). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 184 с.
 46. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції у 20–50-ті роки ХХ ст. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.
 47. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? – Львів, 1994. – 416 с.
 48. Сергійчук В.І. Українці в імперії. – К.: Фотовідеосервіс. – 92 с.
 49. Скляр В. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення / В.Скляр. – К.: Просвіта, 2008. – 392 с.
 50. Степико М. Консолідація українського суспільства: феномен та чинники // Українознавство. – 2006. – № 2. – С.189–193.
 51. Стешенко В., Рудницький О., Стефановський А. Демографічні перспективи України до 2006 року. – К.: Ін-т економіки України НАН України, 1999. – 55 с.
 52. Субтельний О. Україна: історія: Пер. з англ. Ю.І.Шевчука / Вст. ст. С.В.Кульчицького. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.: іл.
 53. Трембицький В. Національні втрати українського народу за 70 років // Державність. – 1995. – № 1 (14). – С.9–10.
 54. Хоменко М. Відродження культур національних меншин сучасної України (1991–1996) // Вісник Київського університету. Історія. – №36. – К., 1997. – С. 82–90.
 55. Чирков О. А. Розвиток мовної будови людності України упродовж 1989–2001 років (за офіційними статистичними даними) // Зб. наук. праць НДІУ. – Т. VIII. – К., 2006. – С. 317–325.
 56. Чирков О. Вплив зовнішньої міграції V–XX ст. на сучасну етнічну мозаїчність людності України // Українознавство. – Ч. 1–2. – К., 2002. – С. 215–220.
 57. Чирков О. Головні риси розвитку етнічної будови української нації від кінця ХІХ ст. до початку ХХІ ст. // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри: Збірник наукових праць / Упоряд.: І.Грабовська, В.Піскун, В.Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. – С. 231–239.
 58. Чирков О. Двомовність; Демографічна політика в Україні; Етнічна асиміляція (Асиміляція етнічна); Етнічна будова людності (Етнічна структура населення); Етнічна група; Корінні народи (Корінні етноси); Міграція (стосовно людей); Мовна група; Населення (Людність; Народонаселення); Перепис населення; Переселення; Розмовна мова; Російщення; Урбанізація; Чисельність населення (Чисельність людності) // Україна–Етнос:

- Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / НДІУ; Фігурний Ю.С. та ін. – К., 2006. – 224 с.
59. Чирков О. Зміни питомої ваги українців у населенні України (в сучасних її межах) від кінця XIX ст. до початку XXI ст. // Матеріали до української етнології: Збірник наукових праць / НАН України. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. Гол. ред. Г.А.Скрипник. – Вип. 4 (7). – К., 2004. – С. 155–160.
60. Чирков О. Зміст поняття «етнічна будова людності України» та вивчення відділом української етнології Науково-дослідного інституту українознавства розвитку впродовж XX ст. етнічної будови української людності // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 258–263.
61. Чирков О. Зросійщення – найбільша загроза існуванню українського народу // Українці: світова нація перед викликами XXI століття. – К.: Смолоскип, 2006. – 406 с. – С. 343–364.
62. Чирков О. Національна безпека України крізь призму сучасних тенденцій розвитку етнічної будови української нації // Українознавчий альманах. – №2. – К., 2010. – 318 с. – С. 71–74.
63. Чирков О. Періодизація розвитку етнічної структури населення України упродовж XX ст. // Українознавство. – Ч. 3–4. – К., 2004. – С. 120–125.
64. Чирков О. Поява нової тенденції розвитку етнічної структури населення України наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. та можливий майбутній розвиток етнічної структури населення України в 1 пол. XXI ст. // Молода нація. – К.: Смолоскип, 1999. – № 11. – С. 3–24.
65. Чирков О. Розвиток етнічної структури населення України впродовж останнього десятиріччя (1989–1998 рр.) // Історія України. – 1999. – № 42 (154). – С. 6–8.
66. Чирков О. Скільки кого є і буде в Україні? Розвиток етнічної структури населення на період 1999–2019 рр. // Український форум. – 1999. – Ч. 7 (14). – С. 7.
67. Чирков О. Сучасні тенденції розвитку етнічної структури населення України та її регіонів // Українознавство: Календар-щорічник / Інститут українознавства Київського університету. – К., 1998. – С. 45–52.
68. Чирков О., Винниченко І. Етнодемографічний розвиток України: Історія, сучасність, перспективи // Сучасність. – 2000. – № 7. – С. 118–122.
69. Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі: Довідник. – К.: ДНВП «Картографія», 2001. – 88 с.
70. Шабашова Л.Ю. Суспільно-географічні аспекти трансформації етнічної структури населення (на прикладі Закарпатської області): Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02. – економічна та соціальна географія / НАН України; Ін-т географії. – К., 2005. – 18 с.